

Srovnání krize parlamentarismu v Německu a Rakousku, 1930–1934

MARTIN JEŘÁBEK*

Comparison of the Crisis of Parliamentarism in Germany and Austria 1930–1934

Abstract: The main goal of the article is to compare the crisis of the role of the German *Reichstag* and Austrian *Nationalrat* in the early 1930's and how the relationship parliament-government/president was influenced in that respect. We argue that the German system of emergency decrees of the President (Article 48 of the Weimar Constitution) systematically undermined the German parliament in favour of state bureaucracy and a technocratic government. In Austria, since March 4, 1933 Dollfuss coalition of the right wing of Political Catholicism with the *Heimwehr* implemented a degree law with the War Economy Empowering Act (KWEG) as a tool to govern without parliament. The period of the Chancellors H. Brüning (1930–1932, presidential government) and E. Dollfuss (April 1932 – March 4th, 1933, parliamentary government Dollfuss) constitute the first stage of the weakening of the parliamentary system. In the second stage in Germany since June 1932, the reactionary anti-parliamentary option of the Chancellors F. v. Papen and K. v. Schleicher (presidential dictatorship) created a power vacuum without any viable alternative. We found comparable anti-Marxism aspects of Austrian and German administrations. The difference was the final “totalitarian result” of the analysed period. In Germany the Nazis won, and Adolf Hitler was appointed German chancellor on January 30th, 1933. In contrast, Dollfuss withstood the onslaught from Austrian Nazis in the critical time 1933/1934, and established so called “Estates state”, conservative oriented dictatorship.

Keywords: parliamentarism; Weimar Republic; Austrian First Republic; Engelbert Dollfuss; Heinrich Brüning; Kurt von Schleicher; national socialism; Austrian fascism; Christian Social Party; presidential government

DOI: 10.14712/23363525.2022.17

Úvod

Z hlediska historické paměti je v Německu považován za zásadní mezník meziválečného období 30. leden 1933 spojený s nástupem Adolfa Hitlera do kancléřského úřadu. Pro rakouskou poválečnou historiografii i politiku představuje obdobný bolestivý historický moment občanská válka 12. února 1934 (12. *Februar*) [Jedlicka – Neck 1975; Fröschl – Zoitl 1984] spojená se zákazem strany sociální demokracie a následně formální založení nedemokratického „stavovského státu“ novou „Ústavou z 1. května 1934“. V případě Německa znamenalo získání moci nacisty nastoupení cesty k totalitnímu „vůdcovskému státu“ [z klasických prací např. *Bracher – Sauer – Schulz* 1960]. V Rakousku období let 1934–1938 ukončil anšlus 12. března 1938. Režim Engelberta Dollfusse a Kurta von Schuschniggů stál v ostrém protikladu k demokracii První rakouské republiky, na přechodnou dobu

* PhDr. Dipl.-Pol. Martin Jeřábek, Ph.D., Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Pekařská 16, Praha 5.
E-mail: martin.jerabek@fsv.cuni.cz

pomohl zabránit zglajchšaltování Rakouska nacisty a (dočasně) uchovat relativní samostatnost země. Uvedené historické milníky byly však pouze pomyslným vyústěním několik let trvající státní krize (*Staatskrise 1930–1933*) v těchto středoevropských zemích. Zásadním společným znakem cesty Německa a Rakouska k nedemokratickému režimu bylo vedle hluboké hospodářské deprese (počínaje rokem 1929) oslabování parlamentarismu. Jednalo se o zásadní rozklad ústavních pozic i reálné moci Říšského sněmu v Německu a Národní rady v Rakousku. Proces proběhl v několika fázích v letech 1930–1933/1934. Ne náhodou se Rakousko z hlediska ústavní kontinuity po druhé světové válce vrací již k datu 5. března 1933 [*Brauneder – Lachmayer: 233–234*]. Součástí procesu oslabování demokratických a parlamentních institucí byla vystupňovaná radikalizace antisystémových politických stran, postupný a stále se urychlující pokles vlivu demokratických stran a posilování mimoparlamentních (především polovojenských) uskupení. Paralelně k ustupující pozici německého a rakouského parlamentu zákonitě rostl význam státní exekutivy, byrokracie a armády.

Cílem příspěvku je komparativním způsobem analyzovat právě období předcházející výše uvedeným symbolickým milníkům německého a rakouského meziválečného vývoje. 30. leden 1933 a 1. květen 1934 vyústily v úplnou likvidaci parlamentních systémů. Na omezeném prostoru zde nemůžeme pojednat komplexní příčiny pádu demokracie ve Výmarské republice (dále označení „Výmar“) a První rakouské republice. Předmětem tohoto rozboru je proto dílčí téma, parlamenty obou zemí (Říšský sněm a Národní rada) a jejich role ve vztahu/konfrontaci k exekutivám. Fungující parlamentarismus byl totiž pro udržení republikánských režimů zásadní. Ke krizi parlamentů budeme vztahovat určující ústavněprávní, politické i hospodářské aspekty „osudového“ vývoje let 1930–1933/1934. Vycházíme z předpokladu, že předchozí a postupná demontáž parlamentarismu zásadním způsobem usnadnila získání a upevnění moci nacisty, v Německu již během let 1933/34, v Rakousku se „zpožděním“ v roce 1938,¹ a proto stojí za to se vybranému aspektu systematicky věnovat.

Hlavním tématem, na které se zaměříme, budou změny poměru sil a kompetencí parlamentů ve vztahu k výkonné moci (vlády a prezidenti obou zemí). Z hlediska komparativní metody budeme postupovat diachronně, tj. budeme srovnávat paralelní vývoj vztahu legislativy a státní exekutivy v Německu a Rakousku v období 1930–1933/34. Při analýze je však třeba zohlednit určitý časový posun. Periodizaci sledovaného období v obou státech pro potřeby komparace proto přizpůsobíme na základě obdobných/shodných znaků v dané fázi, ale s časovým posunem z hlediska sledování vývoje příslušné země. Německý prezidiální režim (Heinricha Brüninga od jara 1930) zde mohl být modelovým příkladem pro rakouského kancléře Engelberta Dollfusse, jak lze řešit situaci vlády, která má v úmyslu provádět zásadní hospodářská opatření, ale nemá pro své kroky dostatečnou podporu v parlamentu [srov. *Hanisch 1994: 302*]. Proto identifikujeme dvě základní fáze, první směřující k zásadnímu posilování exekutivy na úkor parlamentů za situace, kdy politické strany a parlamentní procesy jsou ještě aspoň částečně součástí politických kalkulací a rozhodování (prezidiální režim v Německu 1930–1932, v Rakousku období vlády Engelberta Dollfusse jmenované

¹ Tzv. stavovský stát se ubránil za podpory fašistické Itálie nacistické expanzi v roce 1934 a udržel samostatné Rakousko, ale rovněž odstranil demokratické instituce, čímž nepochybně přispěl k všeobecné akceptaci nedemokratických modelů a násilného řešení krize, tj. později i hladkému průběhu anšlusu v roce 1938.

v květnu 1932 do 4. března 1933); a druhou, ve které exekutivy vládnu bez ohledu na politickou či stranickou konstelaci v zákonodárném sboru nebo zcela proti/bez parlamentu (prezidiální diktatura Fraze von Papena a Kurta von Schleichera v Německu 1932/leden 1933 a autoritativní režim/diktatura Engelberta Dollfusse po 4. březnu 1933).

Základní otázkou je, jaké znaky vývoje mají (přes geografickou a demografickou odlišnost) Německo a Rakousko společně. V čem se krize parlamentarismu Výmarské republiky odlišuje od krize v Rakousku? V čem bylo podobné či jiné postavení rakouského a německého prezidenta v letech 1930–1933/1934? Proč byla nacistická strana v Německu úspěšná v získání volebních (a tím formálně i parlamentních) pozic a v Rakousku méně a se zpožděním? Jak ovlivnila mocenská pozice exekutivy značně posilující na úkor parlamentu následný vývoj ve vztahu k Hitlerově NSDAP? V pojednání rozebereme postavení legislativy a exekutivy včetně porušování formálních ústavních pravidel (*Weimarer Reichsverfassung*, dále WRV; *Bundes-Verfassungsgesetz*, dále B-VG) na pozadí skutečné „ústavní reality“. Dále analyzujeme společná specifika/odlišnosti vývoje obou zemí v daném období především s ohledem na vztah vládnoucí exekutivy a parlamentní opozice, zohledníme, jak se do této konstelace promítala hospodářská krize, radikalizace politických stran i role armády či polovojenských mimoparlamentních uskupení. Komparaci opřeme o zachycení konkrétních aspektů a politických rozhodnutí, jejichž mozaika pomůže závěrem vyhodnotit důsledky protidemokratické politiky v letech 1930–1933 (nebo naopak šance na obranu parlamentarismu sociálně demokratickými stranami) a jejich důsledky.

K historické interpretaci krize parlamentní republiky v Německu a v Rakousku

Problematika vztahu parlamentů a vlád (zvláště po roce 1930) představuje v případě Německa průřezové téma, ve kterém se zrcadlí vrcholící problémy meziválečné demokracie, je tedy zpravidla součástí řady dnes již klasických analýz k Výmarské republice [Bracher 1955: 287nn.; Peukert 1987: 243nn.; Mommsen 1990: 361nn.; srov. Kolb 2002]. K dějinám Výmaru lze v databázi Německé národní knihovny najít rozsáhlý soubor přes 7200 titulů [srovnej Büttner 2018: 19]. Novější rozbory na téma Výmar se zpravidla vedle základního přehledu koncentrují na vybrané aspekty odborné diskuse [Kolb – Schuman 2013; Mai 2014; Schuman 2001; Büttner 2008]. Za zmínku v souvislosti s tématem našeho příspěvku stojí parlamentní kultura v Říšském sněmu v analýze dokládající fakt, že za kulisami ideologické konfrontace v plénu existovala také řada pozitivních osobních kontaktů v parlamentních výborech napříč politickými stranami [Mergel 2002], nebyly však dostatečně využity. Dalším problémem, který destabilizoval parlamentarismus, a je třeba zdůraznit, bylo politické násilí a militarizace politické kultury, patrné ve Výmarské republice [Schuman 2001; Schuman 2018: 37], ale i v Rakousku [Hanisch 2004: 287; srov. Botz 1983]. Samostatným důležitým aspektem, který je rovněž předmětem uvedeného výzkumu a součástí naší analýzy, je podpora mimoparlamentních aktérů (například *Reichswehr*; dále v textu říšská armáda) pro exekutivu usilující o odstranění parlamentní demokracie [Heinemann 2018: 360 nn.].

Pro interpretaci krize parlamentní demokracie Rakouska je celkový počet historických prací výrazně menší, ale je o to více ovlivněn politickou příslušností autorů. Díla tzv. koaliciční historiografie (vládnoucí velké koalice ÖVP a SPÖ) po druhé světové válce akcentují při rozbořích interakcí rakouské vlády a parlamentu úlohu obou politických táborů

v Rakousku, křesťanskosociálního i sociálně demokratického [Jedlicka 1977]. Do kategorie koaliční historiografie řadíme také zahraniční analýzu postulující tezi o tzv. konkurenčním fašismu, tedy existenci dvou protimarxistických a antiparlamentárních hnutí v Rakousku – NSDAP a provládního Heimwehru [Kerekes 1966: 114]. V období 80. let 20. století lze zaznamenat o poznání kritičtější přístup k chování rakouské pravice směřující od konce roku 1932 k vyřazení sociálnědemokratické opozice v Národní radě [Staudinger 1984; Huemer 1984; Botz 1987; Tálos – Manoschek 1988]. Samostatná pozornost začala být věnována rovněž polofašistickému militantnímu hnutí Heimwehr [Wiltschegg 1985]. Heimwehr byl v klíčovém období let 1932–1934 koaličním partnerem a (ambivalentním) spojencem kancléře E. Dollfusse. Dalším tématem výzkumu 80. let byl rozbor vlivu zahraničních faktorů na realizaci autoritativní formy vlády.² V 90. letech minulého století vyšly zásadní syntézy rakouských dějin interpretující multikauzální příčiny oslabování a posléze likvidace pluralitního meziválečného systému v Rakousku [Hanisch 1994; Sandgruber 1995]. Novější příspěvky potřebné pro náš rozbor a srovnání se věnují dílčím otázkám, například hospodářskému vývoji v Rakousku a omezením, která byla dána závislostí Rakouska na půjčce a finančním dohledu Společnosti národů [Berger 2003; Wessels 2003] nebo anatomii autoritativních rysů počínajícího „stavovského státu“ [Wohnout 2004].

Při interpretaci hodnocení aktérů semiautoritativní a autoritativní fáze protiparlamentního vládního kurzu najdeme rozdíly ve vnímání jejich role v Německu a Rakousku. Zatímco v německé historiografii panuje většinová shoda na hodnocení Brüninga, Papena a Schleichera, v Rakousku tomu tak u některých rakouských akterů není. V porovnání s německými protějšky je v Rakousku osobnost kancléře E. Dollfusse dodnes kontroverzní a proto opakovaně předmětem politických diskusí. Naposledy tomu tak bylo v souvislosti s názory ministra vnitra Gerharda Karnera (ÖVP), bývalého starosty Dollfussova rodiště Texingtalu s muzeem věnovaným osobě Engelberta Dollfusse [Lorenz 2021]. Jak podrobně rozebírá Lucile Dreidemy, hodnocení problematizuje posmrtně vytvořený mýtus kancléře Dollfusse jako „protihitlerovského bojovníka“ založený na faktu, že byl zavražděn nacisty při puči 25. července 1934 [Dreidemy 2014]. Zároveň, což je rovněž historicky nesporné, a také předmětem našeho rozboru níže, byl E. Dollfuss zásadním aktérem transformace První rakouské republiky v autoritativní systém i vyřazení rakouské sociální demokracie z politického života.

Předehra – oslabování parlamentních režimů v letech 1925–1930

Vzhledem k charakteru příspěvku se zde zaměříme pouze na nejdůležitější ústavně-právní a vnitropolitické faktory (zvláště na změny ve stranickém systému). Ty ve Výmarské republice v případě politické krize snižovaly potenciál parlamentního systému efektivně se

² Zahraničněpolitický kontext krize demokracie ve střední Evropě není součástí předložené analýzy. Oslabení a zničení parlamentarismu v Rakousku a Německu proběhlo na pozadí další fáze postupné „revize“ poválečného systému nastoleného ve Versailles roku 1919 (např. zrušení reparací pro Německo v léte 1932), ale i důsledné krátkodobé obrany *statu quo* fašistickou Itálií. Itálie ve vlastním mocenském zájmu, ale současně v souladu s francouzskými snahami ve střední Evropě, bránila v letech 1933–1934 rakouskou nezávislost vůči nacistickému Německu. V tomto ohledu je třeba zdůraznit, že se pod vlivem Hitlerovy agrese od jara 1933 dva ze tří hlavních politických táborů v Rakousku, tedy křesťanskosociální a sociálnědemokratický, zásadně odklonily od tradičně pozitivně vnímaného vztahu k Německu Výmarské republiky (*Anschlußfreundlichkeit*) [Stourzh 1990: 320].

bránit autoritativním tendencím na straně exekutivy (vláda, prezident) či antisystémovým silám NSDAP a KPD [Braun 2009]. V Rakousku proti demokracii vystupovali někteří pravicoví politici (např. prelát Ignaz Seipel) a antiparlamentární Heimwehr. Republikánský a demokratický základ parlamentarismu po první světové válce byl zakotven ve Výmarské říšské ústavě z 11. srpna 1919 [srov. Kolb 2002: 19] a v Rakousku ve Spolkovém ústavním zákoně z 1. října 1920 [srov. Ermacora 1994: 7].

Vybrané institucionální a právní faktory

Ústavy v Německu i Rakousku byly dílem kompromisu mezi reprezentanty nové demokratické republiky a bývalými elitami/skupinami, které vedly předchozí monarchické režimy. Rakouská Národní rada měla dle původního znění Ústavy z roku 1920³ výrazně silnější postavení vůči exekutivě než Říšský sněm v Německu. Vláda byla volena přímo parlamentem, nikoliv jmenována prezidentem. Rakouský prezident měl převážně reprezentativní úlohu. Oproti tomu ústavodárci v Německu koncipovali vedle Říšského sněmu silného přímo voleného říšského prezidenta (čl. 41 WRV) a plebiscitní prvek referenda (*Volksentscheid*). Instituce prezidenta měla tvořit mocenskou protiváhu Říšskému sněmu (tzv. *Ersatzkaiser*). Tato ustanovení pramenila z určité nedůvěry (zvláště mezi německými liberály) vůči „absolutní moci“ parlamentu a nebezpečí „diktatury většiny“ [Nicholls 2000: 36].

Pro krizový vývoj v letech 1930–1933 za prezidenta Paula von Hindenburga se ukázalo pro Výmarskou republiku jako „osudové“, že prezident byl ústavou vybaven kombinací významných pravomocí. Mohl jmenovat vládu bez participace Říšského sněmu (čl. 53 WRV) a rozpouštět Říšský sněm (čl. 25 WRV). Dále byl ústavodárci vybaven právem, které fakticky navazovalo na tradici válečného zákonodárství za nouzového stavu [blíže Bracher 1955: 52]. V případě krize mohl prezident na základě čl. 48 WRV vydávat nouzová nařízení (*Notverordnungen*) a suspendovat základní práva, všechna nařízení však vyžadovala kontrasi gnaci úřadujícího kancléře nebo příslušného ministra (čl. 50 WRV). Nařízení hlavy státu podléhala kontrole Říšského sněmu (a také soudního dvora), který je mohl většinovým rozhodnutím zrušit (čl. 48, odst. 4 WRV). Z hlediska dělby moci (i fakticky) však v takové situaci „krize“ legislativní činnost neprováděl parlament, ale prezident. Parlament mohl vládě (nikoli však prezidentovi) vyslovit nedůvěru (čl. 54 WRV), vláda byla v takovém případě povinna odstoupit.

„Diktátorské“ prezidentské pravomoci ukotvené v čl. 48 WRV reflektovaly bouřlivý vývoj poválečných let 1918–1923 a měly sloužit k ochraně nového republikánského a demokratického uspořádání. Článek 48 využil sociálně demokratický prezident Friedrich Ebert například v „hyperinflačním“ roce 1923, kdy vládl s podporou říšské armády (část prezidentských pravomocí přenesl na armádu). Ebert přijímal „nutná opatření“ (*nötige Maßnahmen*) podle čl. 48, odst. 2 WRV formou nouzových nařízení také v oblasti hospodářství ke stabilizaci měny a německé ekonomiky. Formu a dimenzi takových opatření totiž ústava přenechávala na uvážení prezidenta [Bracher 1955: 56]. Použití prezidentských nařízení s mocí zákona proběhlo v roce 1923 na přechodnou dobu, s posvěcením parlamentu a zcela v souladu s primárním záměrem ústavodárce [Büttner 2018: 26]. Přesto se

³ Bundes-Verfassungsgesetz, BGBl. Nr. 1, 1920.

ukázalo, že prezident se může v době krize stát klíčovým faktorem tvorby politiky, o to více v případě, pokud by byl Říšský sněm jakkoliv oslaben [srov. *Jacobson – Schlink 2000a: 12–13*]. Problémem bylo, že konzervativní vlády po roce 1930, které fakticky zamýšlely „zneužít“ čl. 48 WRV k nastolení nedemokratického vládnutí, mohly argumentovat předchozím využíváním této formy mimořádného zákonodárství v době prezidentského úřadu Eberta.

V tomto ohledu můžeme považovat prezidentské volby v Německu v roce 1925 za zásadní (nejen psychologický) vnitropolitický obrat ve Výmarské republice, který proběhl již v období označovaném jako fáze relativní stabilizace (1924–1929). Bývalý generál, člen vrchního vojenského velení a příslušník junkerské aristokracie Paul von Hindenburg porazil (s podporou pravicových DNVP a BVP) ve druhém kole voleb 26. dubna 1925 Wilhelma Marxe. Marx byl kandidátem katolické strany Centrum a dalších republikánských stran [*Moravcová 2006: 122*]. Tato volba měla o několik let později zásadní vliv na vývoj během státní krize v letech 1930–1933 [*Winkler 1992*], a právě ta vedla k likvidaci parlamentarismu v Německu.

V Rakousku přišly zásadní změny ve vztahu exekutivy a legislativy formou ústavní revize roku 1929. Změnu ústavy prosadila vládnoucí rakouská pravice za kancléře Johanna Schobera. Vzorem pro posílení pravomocí exekutivy vůči parlamentu byla právě ústava sousední Výmarské republiky. Rakouský prezident měl od reformy 1929 ústavou dané právo jmenovat vládu (dle svého uvážení), stal se vrchním velitelem ozbrojené moci a nově mohl vydávat nouzová nařízení [*Brauneder – Lachmayer 1992: 215–216*]. Kromě dekretální normotvorby prezidenta (obdobně říšskému prezidentu v Německu) zůstal však v období První rakouské republiky v účinnosti rovněž „Válečný hospodářský zmocňovací zákon“ z 24. července 1917 (dále KWEG).⁴ Jak ukáže další vývoj událostí v letech 1932/1933, mohl prezident ze své pravomoci, pokud dojde k patové situaci mezi vládou a parlamentem, použití KWEG vládou posvětit [*Jeřábek 2004: 90nn.*].

Ústavní reforma měla přinést větší stabilitu vlád a posílit odpovědnost politických stran za funkční parlamentní těleso schopné udržet politické kompromisy, ve skutečnosti ale posílila tendence k opačnému chování politických stran. Ústavní vývoj akcentující postavení exekutivy vedl strany k častějšímu obstrukčnímu jednání vůči vládám, což ještě více podporovalo hlasy směřující proti („neschopnému“) parlamentu a stranám jako takovým [podrobně *Kluge – Ulrich 1984: 25n.*]. Ilustrativním příkladem je projev křesťanskosociálního politika Ignaze Seipela z roku 1929 v Tübingen. Seipel zdůrazňoval „skutečnou demokracii“ („*die wahre Demokratie*“) oproti „nadvládě stran“ („*das Übel der Parteienherrschaft*“) [*Seipel 1930: 188*].

Paralely s ohledem na krizi republiky najdeme v Německu a Rakousku také v rovněž federálního uspořádání. Země byly v Německu reprezentované ve slabší Říšské radě (*Reichsrat*, čl. 60 WRV), v Rakousku ve Spolkové radě, kde seděli volení zástupci zemských sněmů.⁵ V Říšské radě měla neopominutelné postavení největší spolková země Prusko

⁴ *Kriegswirtschaftliches Ermächtigungsgesetz* odhlasovaný na Říšské radě 10. 7. 1917, RGBl. Nr. 307; převedený do právního řádu Rakouské republiky zákonem (*Verfassungsbübergangsgesetz*) z 1. října 1920 ve znění BGBl. Nr. 368/1925.

⁵ Členové Říšské rady byli delegováni zemskými vládami, pouze v případě Pruska musela být od roku 1921 polovina zástupců země v Říšské radě delegována tzv. provinčními svazy komunální samosprávy jednotlivých pruských provincií. Říšská rada mohla vetovat říšské zákony, Říšský sněm však mohl nesouhlas 2/3 většinou

(obsahovala 3/5 německého obyvatelstva). Zajímavé je, že v Prusku až do roku 1932 stabilně vládla aliance politického katolicismu (strana Centrum), sociální demokracie (SPD) a liberálů (DDP).⁶ Na celostátní úrovni Německé říše skončil tento model tzv. výmarské koalice již po volbách roku 1920, obdobně v Rakousku se rovněž nepodařilo déle udržet „proporční řešení“, tedy spolupráci politického katolicismu a sociální demokracie. Prusko však paradoxně vedla od 20. let až do 20. července 1932 republikánská koalice v čele se sociálnědemokratickým ministerským předsedou Otto Braunem [Walter 2010: 98nn.]. Konzervativní pravice v čele s DNVP, říšská armáda, a později i NSDAP se proto snažily o likvidaci pruské demokratické zemské vlády (*Gleichschaltung von Preußen*).

Rovněž v Rakousku se nepodařilo udržet po roce 1920 minimální demokratický konsenzus mezi křesťanskými sociály a sociálními demokraty, ani ho znovu obnovit v době nastupující hospodářské krize 1931/1932 [Schausberger 1993: 138]. Politická situace jako v Německu u Pruska byla obdobná u Vídně. Dvoumilionovou metropoli, která měla statut samostatné spolkové země, kontrolovali sociální demokraté (SDAP).⁷ Úřad starosty Vídně zastával populární Karl Seitz. Ve volbách v letech 1927 a 1930 včetně zemských voleb 24. dubna 1932 získávala sociální demokracie ve Vídni stabilně převahu [Kluge 1984: 66, *tabulka*]. Dollfussova vláda a především velitelé vídeňského Heimwehru (major Emil Fey) se proto snažili socialistickou dominanci v hlavním městě zlomit.⁸

Politické strany a politická kultura

Stranický systém Výmarské republiky byl značně fragmentovaný, nebyla stanovena omezovací klauzule pro vstup do parlamentu. Například po volbách v roce 1928 zasedlo v Říšském sněmu 12 nacistických poslanců při zisku 2,6 % hlasů pro NSDAP [Mommsen 1990: 255]. V neposlední řadě oslabovala demokratickou republiku nejen polarizace systému (v Německu na levici silná KPD), ale i vnitřní nejednota a také byrokratizace sociálně demokratické strany. V Říšském sněmu měla SPD největší počet mandátů, ale byla ve 20. letech až do roku 1928 (podobně jako SDAP v Rakousku) v opozici. SPD spolupracovala na některých zákonech (v reformistickém duchu) s občanskými vládami, což ale nenaplnovalo marxistické představy stranické základny o přeměně společnosti (Heidelberský program z roku 1925) [srov. Kolb 2002: 77]. Rakouský austromarxismus ztělesňovaný vedením Sociálně demokratické dělnické strany (SDAP) v čele Otto Bauerem dokázal díky silné levicové orientaci (nejen) v Lineckém programu z roku 1926 [*Österreichische Parteiprogramme 1967: 253 nn.*] fakticky přitáhnout většinu levicových voličů. Tím zabránil posilování komunistické strany (KPÖ), která byla v Rakousku (na rozdíl od Výmarské republiky) politicky bezvýznamná.

přehlasovat, vzhledem k politickému složení sněmu se ale zpravidla nepodařilo potřebnou většinu sestavit. V Rakousku měla Spolková rada vedle Národní rady postavení druhé komory parlamentu reprezentující zájmy spolkových zemí. Obdobně jako Říšská rada v Německu měla v legislativním procesu slabší postavení.

⁶ Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD); Deutsche Demokratische Partei (DDP).

⁷ V Rakousku Sozialdemokratische Arbeiterpartei (SDAP).

⁸ Významná je například dílčí úprava kompetencí mezi Spolkem a jednotlivými spolkovými zeměmi v Rakousku v rámci ústavní reformy 1929. Dosud samostatné kompetence spolkových zemí v oblasti bezpečnosti (policie) byly změnou ústavy postoupeny Spolku, tudíž umožňovaly kontrolu tohoto rezortu z centra. Na podzim 1932 získal klíčový post státního sekretáře pro bezpečnost vůdce vídeňského Heimwehru major Emil Fey, ambiciózní a zavilý antimarxista [srov. Starhemberg 1971: 134].

Od druhé poloviny 20. let minulého století sílily v Německu i Rakousku autoritativní tendence stran pravice a pravého středu. Původně konzervativní (junkerská) Německá národní lidová strana (DNVP) směřovala od roku 1928 pod novým vedením mediálního magnáta Alfreda Hugenberga na radikální pravici. Ve straně Centrum převzal post předsedy katolický kněz prelát Kaas. Liberální prostředí zůstávalo rozštěpené mezi DDP a DVP a postupně oslabovalo již před hospodářskou krizí. Vznikaly nové malé strany (např. *Wirtschaftspartei*), což politický střed dále desintegrovalo [bližší *Nicholls 2000: 133nn.*]. V Rakousku se dostali do vedení Křesťanskosociální strany (vedla vládnoucí „občanskou koalici“) politici nové generace, většinou členové katolického spolku *Cartell Verband*. Patřili k nim Kurt von Schuschnigg, Otto Ender i Engelbert Dollfuß [rozb. *Staudinger 1984: 221–231*]. Byli připraveni dále směřovat stranu „v konzervativním a antimarxistickém duchu“ preláta Ignaze Seipela.

Vyostřený politický boj se častěji přesouval z parlamentních lavic „na ulici“. Atmosféra existenční konfrontace byla podpořena antagonismem tisku. Jako příklad radikalizace politického násilí výrazně reflektovaného stranickým tiskem uvádím srážky komunistů s policií na barikádách v Berlíně 1. května 1929 (*Berliner Blutmai*) [Fulda 2009: 136] nebo v Rakousku požár justičního paláce 15. července 1927, který vedl ke krveprolití a usmrcení 90 demonstrantů policií [Jeřábek 2004: 54–55; Hanisch 1994: 288]. Zásah berlínské policie vedené sociální demokracií navíc posílil nenávist KPD vůči sociálním demokratům, které považovali za tzv. sociálfašisty (*Sozialfaschismusthese*) a tudíž svého úhlavního nepřítele [Wippermann 1997: 17–19]. Politické strany utvářely ozbrojené milice – v Německu komunistický *Rotfrontkämpferbund* [Braun 2009: 87], *Reichsbanner* za SPD, na pravici nacistické oddíly SA [Longerich 1989]; v Rakousku sociálnědemokratický *Republikanischer Schutzbund*, na pravici svazky polovojenského Heimwehru [Wiltschegg 1985]. Na politickou kulturu působila i pravicová literární scéna, především autoři tzv. konzervativní revoluce jako byli Oswald Spengler, Ernst Jünger, Moeller van der Bruck nebo Edgar Jung. Tito autoři vítali po roce 1930 rychle sílící NSDAP jako hnutí usilující o zničení „nenáviděného“ republikánského režimu. Zajímavé je, že z hlediska svých ideových konceptů (naivně) považovali nacismus za přechodný fenomén, který pomůže „probudit“ německý národ a připraví půdu pro „duchovní obrodu“ a „konzervativní myšlenky“. Jejich představy však byly vzdálené mocenskopolitické realitě v Německu po 30. lednu 1933. Postupně se dostali do opozice vůči nacistickému režimu [Sontheimer 1962: 363–370]. Literáti tzv. konzervativní revoluce měli blízko k rakouskému národohospodáři a filozofovi Othmaru Spannovi, který prezentoval hierarchický antiliberální koncept tzv. stavovského uspořádání. Spannův model dobře zapadal do autoritativních představ Heimwehru i části konzervativců v Rakousku i Německu (Papenův koncept tzv. „Nového státu“). Proti demokracii a marxismu stavěl organické společenství bez konfliktu zájmů, tedy vládu ne „parlamentní většiny“, ale „těch nejlepších“ [Spann 1921: 204].

Z dnešního pohledu je třeba si uvědomit, že politická kultura a diskurz ve střední Evropě na přelomu 20. a 30. let minulého století byly zásadně ovlivněny „zážitkem“ první světové války, což se projevovalo v dalších oblastech života [srov. *Heynen 2015: 27*]. Například kancléřové H. Brüning i E. Dollfuß jako bývalí „frontovní vojáci“ (*Frontkämpfer*) byli připraveni při prosazování svých politických cílů být velmi rezistentní vůči jakékoliv kritice ze strany (nejen parlamentní) opozice [srov. *Schuman 2018: 38*].

Republikánským režimům se také nepodařilo dostatečně integrovat mladou generaci. Zhoršené ekonomické podmínky vedly k tomu, že aktivní části mladé generace směřovaly k apolitickým postojům nebo k radikálnímu antirepublikánskému protestu, což se pak projevilo příklonem k levicovému (KPD) nebo pravicovému extrému (NSDAP) [k tématu Braun 2009; srov. Mommsen 1990: 313]. Propaganda NSDAP se zaměřovala na všechny sociální skupiny (Jürgen Falter: *negative Volkspartei*), nejnáchylnější však byly proletarizované střední vrstvy, mj. i akademické prostředí. Do roku 1931 získali nacisté absolutní většinu ve studentských zastoupeních (AStA) celkem na 28 německých vysokých školách [Wehler 2003: 468].

První fáze „na hraně parlamentarismu“ – prezidiální režim Heinricha Brüninga (březen 1930 – květen 1932) a koaliční vláda Engelberta Dollfusse s Heimwehrem (květen 1932 – březen 1933)

Vztah vlády a parlamentu

Za důležitý „spouštěcí“ moment politické krize Výmarské republiky, která předznamenala její konec, považujeme pád většinové vlády sociálnědemokratického kancléře Hermanna Müllera uprostřed volebního období Říšského sněmu 1928–1932. Ve velké koalici stála na jedné straně sociální demokracie (SPD) a na druhé straně Německá lidová strana (DVP) reprezentující především těžký průmysl. Do jara 1930 se těmto stranám ještě dařilo přes obtíže uzavírat kompromisy. Po rozporu ohledně zvýšení příspěvku zaměstnavatelů na pojištění v nezaměstnanosti se však koalice rozpadla a 30. března 1930 byla sestavena (za přispění zákulisního působení Kurta von Schleichera) menšinová vláda kancléře Heinricha Brüninga. Fakticky byl jmenován první „prezidiální kabinet“ podporovaný prezidentem Paulem von Hindenburgem [Peukert 1987: 252]. Brüningův kabinet od jara 1930 lze přiřadit do konečné fáze republiky, a to i přes hypotetickou možnost návratu k demokratickému řešení [k diskusi historiků Kolb 2002: 232–233].⁹ Kancléř sice na jaře 1930 ještě hledal parlamentní většinu pro své návrhy, nicméně při prosazování své rigorózní deflační hospodářské politiky spoléhal na možnost schvalování zákonů formou nouzových nařízení podle čl. 48 WRV [přehled nařízení Moravcová 2006: 193–194]. Fakticky vládla exekutiva nouzovými nařízeními bez potřebné většiny v Říšském sněmu, naopak v této fázi strany pod vedením SPD hledaly ve sněmovně většinu pro zpětné zrušení nepopulárních nařízení (čl. 48, odst. 4 WRV). Využitím mimořádných pravomocí prezidenta Brüning plánovitě zahájil jednoznačný přesun legislativních kompetencí od parlamentu na vládu disponující zázemím státní administrativy a podporou armády [blíže Bracher 1955: 303n.].

V Rakousku považujeme za první zlom na cestě k autoritarismu vládní krizi způsobenou vystoupením Velkoněmecké lidové strany z koaliční pravicové vlády Karla Buresche na jaře roku 1932. Velkoněmci nesouhlasili s politickými podmínkami vázanými na plánovanou půjčku z Lausanne, především se zachováním striktního zákazu anšlusu.

⁹ Ještě v dubnu 1932 H. Brüning při prezidentských volbách dokázal mobilizovat protinacistickou většinu (včetně SPD), která ve druhém kole zvolila na další období prezidentem Paula von Hindenburga. Hitler v této přímé volbě (jako formě plebiscitu) skončil na druhém místě.

Křesťanskosociální strana se mohla snažit hledat „proporční řešení“ napříč politickým spektrem jako na počátku republiky, ale rozhodla se pokračovat pravicovou koalici bez účasti sociální demokracie (SDAP) [srov. *Schausberger 1993: 138*]. Proto byla 20. května 1932 vytvořena vláda kancléře Engelberta Dollfusse za účasti zemědělského Landbundu a politicky nestabilního parlamentního uskupení *Heimatblock*, které reprezentovalo především (ale nejen) Starhemborgovo křídlo polovojsenského hnutí Heimwehr. K rychlému sestavení pravicové vlády rovněž přispěl nečekaný vzestup rakouské *NSDAP-Hitlerbewegung* v zemských volbách v dubnu 1932 ve Vídni, Dolním Rakousku a Salcbursku [*Huemer 1984: 110*].

Na rozdíl od „poloautoritativní“ a „poloparlamentní“ vlády Brüninga v Německu konstatujeme v létě a na podzim 1932 ještě regulérní parlamentní vládu E. Dollfusse. Kabinet kancléře Dollfusse operoval v Národní radě těsnou většinou jednoho hlasu 83:82 [*Jeřábek 2004: 84*]. Vzhledem k nespolehlivosti dvou poslanců strany *Heimatblock*, kteří byli zvoleni v roce 1930 za štýrské křídlo Heimwehru (*Steierischer Heimatschutz*), hledal Dollfuss možnost rozšíření pravicové koalice o Velkoněmce, žádal dokonce o přímluvu německého kancléře Franze von Papena. S narůstající krizí vlády od léta a podzimu 1932 však připravovali ministerští úředníci a poradci jako byl Robert Hecht [*Huemer 1975: 138*] také řešení, které by postavení vlády vůči Národní radě a opoziční sociální demokracii (SDAP) značně posílilo. Využití tzv. Válečného hospodářského zmocňovacího zákona (KWEG) bylo z hlediska ústavního práva velmi diskutabilní, ale formálně legální. Podstatné je v této souvislosti zmínit, že zde existuje přímá srovnatelnost politického vývoje ve Výmarské republice a v Rakousku. Dollfusovu exekutivu na podzim 1932 inspiroval „semi-autoritativní“ model vládnutí pomocí nouzových nařízení dle čl. 48 WRV [srov. *Botz 1987: 158*].

Tyto úvahy navázaly na latentně přítomné autoritativní tendence v Rakousku u představitelů vlivných zájmových svazů. V lednu 1932 oslovily špičky rakouského průmyslu kancléře Buresche s žádostí o ustavení režimu s rozšířenými pravomocemi (*Regime mit erweiterten Vollmachten*), který by byl schopen prosadit „věčná řešení“ potřebnou rychlostí bez „dohadování“ politických stran [*Haas 1978: 112nn*; srov. *Hanisch 1994: 302*]. Těžký průmysl tlačil rovněž na obcházení dohodnuté tarifní platové politiky a kritizoval tzv. odborový stát (*Gewerkschaftsstaat*). Vzorovým příkladem byla rakouská ocelářská společnost *Alpine-Montan*, která plánovala již na konci roku 1930 jednostranně snížit mzdy dělníků o 20 % [*Weber-Felber 1990: 206*].

Vládní politika versus opozice

Zásadní politickou otázkou po vypuknutí hospodářské krize 1929/1930 v Německu i Rakousku bylo, kdo ponese ekonomické náklady sanace státních financí. Občanské a pravicové strany viděly možnost snížení finanční zátěže státu prostřednictvím demontáže sociálního systému. V Německu to byly především DVP a DNVP a jejich zájmové svazy, v Rakousku Velkoněmci i Křesťanskosociální strana. Hlavní překážkou prosazení takového řešení byla silná parlamentní opozice sociální demokracie (SPD, v Rakousku SDAP). Sociální demokracie kooperovala s hlavními odborovými uskupeními (v Německu např. *Freie Gewerkschaften*) [*Schneider 1998: 192*]. Přestože oba „kancléři první fáze“ měli zkušenosti z oblasti zaměstnaneckých svazů, katolík Heinrich Brüning s křesťanskými odbory, Engelbert Dollfuss jako uznávaný agrární expert v dolnorakouském svazu zemědělců

[podrobně Miller 1988], byla jejich politika těžce skloubitelná se zájmy organizovaného dělnictva zastoupeného v zákonodárném sboru.

Hlavním politickým cílem silně nacionálně motivovaného kancléře Brüninga bylo zrušení reparační povinnosti pro Německo.¹⁰ Zrušení reparačí mělo být předstupněm revize Versailles a znovuvyzbrojení Německa. Nutným důsledkem záměru bylo radikální zhoršení hospodářské situace v Německu. Svou strategii Brüning dodatečně prezentoval ve svých (historiky značně diskutovaných) pamětech [*Brüning 1970: 193nn.*; k diskusi Kolb 2002: 136, 232]. Bylo zřejmé, že sociální demokraté budou (přes principiální souhlas s protiinflační ekonomickou politikou) bránit proti vládě základní elementy sociálního státu [*Smaldone 2009: 93*]. Balíčky úsporných vládních opatření z let 1930–1932 v důsledku ekonomické dopady krize zhoršovaly,¹¹ vedly k nárůstu nezaměstnanosti a také, což Brüning velmi podcenil, k politické radikalizaci voličů. Poté, co opozice v létě 1930 odmítla nouzové nařízení vlády k rozpočtovým opatřením, požádal Brüning prezidenta Hindenburga, aby Říšský sněm podle čl. 25 WRV rozpustil.

Předčasné volby 14. září 1930 se staly milníkem státní krize Výmarské republiky. Ve volbách do Říšského sněmu narostla Hitlerova nacistická strana (NSDAP) šokujícím způsobem ze stávajících 12 mandátů (na základě voleb 1928) na 107 mandátů v září 1930 [k interpretaci Falter 1991: 30, 32, 74 tabulka]. SPD se 143 mandáty zůstala stále největší stranou, demokratické i konzervativní strany (včetně DNVP) utrpěly porážku. Nová konstelace v Říšském sněmu nezbavila vládu vlivu SPD, ale paradoxně (zcela proti původnímu záměru vlády) určila závislost další existence prezidiálního kabinetu na aspoň pasivní podpoře sociálních demokratů [*Mommsen 1990: 319*]. Brüning potřeboval, aby návrhy NSDAP, KPD a Hugenbergovy DNVP na zrušení nouzových nařízení sociální demokraté a další demokratické strany při hlasování vyblokovaly. Německá SPD tedy změnila na podzim 1930 politický kurz a „tolerovala“ (*Tolerierungspolitik*) vládní nouzová nařízení. Činila tak, aby zabránila „horšímu“, nástupu Hitlera [*Mommsen 1990: 361; Kolb 2002: 134; Schneider 1988: 193*]. Brüningova strana Centrum zůstávala (k nespokojenosti Hindenburga) koaličním partnerem SPD v zemské vládě v Prusku. Výmarská koalice (systém Braun-Severing) si zde udržela pozice až do jarních zemských voleb 24. dubna 1932 [blíže Walter 2010: 99]. Další vývoj v Německu byl tedy předurčen situací, kdy se nacisté po volbách dostali do pozice druhé nejsilnější frakce v Říšském sněmu. NSDAP se stala důležitým faktorem i v očích mocenského uskupení (kamarily)¹² kolem říšského prezidenta. Kancléř Brüning, který nedůvěřoval SPD, se opakovaně (neúspěšně!) pokoušel o „pragmatické zapojení“ Hitlerovy strany do své vládní politiky [srov. Tyrell 1998: 477; Wehler 2003: 529].

¹⁰ Hlavním argumentem pro získání souhlasu západních spojenců měla být neschopnost Německa pod tíhou hospodářské krize splácet reparace. Do Brüningova konceptu posílení Německa zapadal i spojenci včas zmařený plán německo-rakouské celní unie J. Schobera a J. Curtia z roku 1931 [*Wehler 2003: 520*].

¹¹ Shrnutí diskuse o nevyhnutelnosti těchto opatření a možnosti včasného zahájení (nejpozději od podzimu 1931) expanzivní protikrizové hospodářské politiky [*Wehler 2003: 517–528*]; blíže ke kontroverzní diskusi historiků Knuta Borchardta a Carl-Ludwiga Holtfrericha z 80. let 20. století rovněž Ursula Büttner [*Büttner 2018: 22–23*].

¹² Vlivné uskupení osob kolem prezidenta můžeme vzhledem k jeho složení i záměrům označit za „kamarilu“, do tohoto kruhu patřili mj. generál Kurt von Schleicher, státní sekretář Otto Meißner a prezidentův syn Oskar von Hindenburg.

Na počátku autoritativního obratu byl Brüning se svými kontakty k občanským stranám, zájmovým svazům i zástupcům spolkových zemí pro zákulisní aktéry autoritativního obratu (kamarila kolem Hindenburga) nepostradatelný. Na jaře 1932 se však dynamika antiparlamentárního kurzu obracela proti němu. Voličská podpora směřovala v důsledku zhoršování hospodářské situace k antisystémovým stranám, nespokojená byla i část úřednictva a jedinou faktickou oporou i legitimační základnou vlády kancléře Brüninga se stal říšský prezident [Peukert 1987: 257]. Když Brüningova vláda, která byla zcela závislá na prezidentovi, 30. května 1932 padla, skončila fakticky první „semi-autoritativní“ fáze státní krize Výmarské republiky. K finální ztrátě důvěry u Hindenburga přispěly především dva faktory: odvrát armády od vlády po zákazu SA 13. dubna 1932 ministrem Wilhelmem Groenerem¹³ [Longerich 1989: 154] a negativní postoj vlivné velkostatkářské junkerské lobby (*Alt-Preußentum*) vůči agrární politice Brüninga (*Osthilfe*) [srov. Wehler 2003: 530].

Dollfussova vláda v Rakousku byla od jara 1932 vystavena tlaku opozice na vypsání předčasných voleb. Požadovali je sociální demokraté, tehdy ještě předpokládali relativní stabilitu vlastního voličského potenciálu [Botz 1987: 167], ale i nacisté, kteří zaznamenali v zemských volbách 24. dubna 1932 zásadní vzestup. Vláda připravovala nepopulární ekonomické reformy spočívající v sanaci rozpočtu také v platové a sociální oblasti. Po pádu *Österreichische Creditanstalt* v květnu 1931 byl totiž stav rakouských financí katastrofální. Export, který tvořil více než 20 % národního důchodu, se dále drasticky propadal [Wessels 2003: 93, 97, tabulka 1]. Na rozdíl od Brüningovy administrativy v Německu, která zahraniční finanční půjčky odmítala, podepsala rakouská vláda kancléře Dollfusse v červenci 1932 protokol o půjčce z Lausanne. Příslušný zákon vláda prosadila v Národní radě dle regulérních pravidel proti odporu sociálnědemokratické (ekonomické důvody) a velkoněmecké (politické důvody) opozice. Tvrdý odpor, na který vláda při ratifikaci půjčky narazila, zásadně oslabil Dollfussovou ochotu spolupracovat s parlamentem, navíc rostly od podzimu 1932 osobní antipatie mezi E. Dollfussem a vůdcem sociálnědemokratické opozice O. Bauerem.

Srovnáme-li pozici Německa a Rakouska vůči zahraničním věřitelům, byla rakouská politika v letech 1932–1934 znatelně více ovlivněna než Brüningova administrativa. Od srpna 1931 působil v Rakousku zmocněnec Společnosti národů (SN) pro finanční otázky Rost van Tonningen [Berger 2003: 83], který dohlížel na plnění přísných restriktivních rozpočtových opatření.¹⁴ Také nový prezident Národní banky Viktor Kienböck (od února 1932) respektoval ortodoxní liberální ekonomické principy. Výsledkem byla deflační politika podobná Brüningovu kurzu a ta vedla rovněž v Rakousku k enormnímu nárůstu nezaměstnanosti [Hanisch 1994: 296, tabulka 34]. Nepopulární zvýšení daní, omezení investic, krácení mezd úředníků a radikální škrty v sociální sféře narážely na takový odpor parlamentní opozice, že i část původně demokraticky orientovaných křesťansko-sociálních politiků včetně členů parlamentního klubu uvažovala o přechodném omezení

¹³ Dlouho zvažovaný otevřený zákaz SA nařízením prezidenta dle čl. 48, odst. 2 WRV proběhl na nátlak ministrů vnitřních spolkových zemí, které se obávaly dalšího nárůstu násilností. Brüningův ministr říšské armády a zároveň ministr vnitřních spolkových zemí Groener si tím znepráčetil důstojnický sbor armády včetně vlivného Kurta von Schleichera a byl fakticky donucen k rezignaci [blíže Heinemann 2018: 369].

¹⁴ Konzervativní vláda kancléře Dollfusse paradoxně uvítala zahraniční tlak Společnosti národů na vyrovnání státního rozpočtu a krácení státních výdajů, aby lépe odůvodnila drastická úsporná opatření.

parlamentarismu [srov. *Berger 2003: 87*]. Dne 1. října 1932 proto vydala vláda v době, kdy zrovna parlament nezasedal, nařízení (*Verordnung*) na základě „Válečného hospodářského zmocňovacího zákona“ (KWEG). Řešila tímto způsobem úmyslně „hospodářský problém“, jehož projednání již dlouho požadovala sociální demokracie, a sice odpovědnost ředitelů banky *Österreichische Creditanstalt* za její krach [podrobně *Huemer 1975: 142nn.*]. Sociálně demokratický list otiskl 4. října 1932 vyjádření kancléře Dollfusse k uvedenému nařízení vlády v dolnorakouském Haagu. Dollfussův projev zřetelně ukazoval, kam jeho exekutiva směřovala: „Skutečnost, že vláda může bez předchozích nekonečných parlamentních bojů okamžitě uskutečnit nutná opatření, prospěje zásadně k ozdravení naší demokracie“ [*Arbeiterzeitung vom 4. Oktober 1932*]. Vláda „vyzkoušela“ (KWEG) jako vhodný precedens. Platný zákon byl navíc „snáze zdůvodnitelný“ ve srovnání se „složitější“ aplikací (dočasnost, kontrola ze strany parlamentu) prezidentských nouzových nařízení [*Huemer 1975: 151*], kterými vládli Heinrich Brüning a od léta 1932 Franz von Papen v sousedním Německu.

Zhodnocení první fáze – komparace

Společným rysem „první fáze“ v Německu i Rakousku bylo obtížné manévrování vlád v parlamentech. Pravicová Dollfussova i Brüningova vláda čelily (logicky) od svého jmenování v parlamentu silné sociálnědemokratické opozici (SPD v Německu; SDAP v Rakousku). Základní otázkou je, zda tato fáze let 1930–1932 byla „posledním obdobím“ demokratického systému nebo již fází, kdy dochází k postupnému rozpouštění (*Auflösung*) [*Bracher 1955*] nebo zničení (*Zerstörung*) [*Kühnl 1985*] Výmarské republiky. V Rakousku hovoří pro období od jara 1932 do vládní a parlamentní krize 4. března 1933 část autorů o „latentní fázi konstituování austrofašismu“ [*Tálos – Manoschek 1988: 31*]. Nastínili jsme situaci, kdy formálně Říšský sněm i Národní rada fungují, ale ve skutečnosti začíná proces demontáže parlamentarismu (v Německu reálně, v Rakousku latentně ve fázi příprav). Ústavní praxe byla prováděna pod rouškou formální legality, ale v důsledku zcela proti záměru ústavodárce.

V rakouském případě jsme nezaznamenali až do října 1932 konkrétní nedemokratické kroky. Od podzimu 1932 však Dollfussova vláda systematicky hledala příležitost, jak se zbavit limitujícího vlivu opozice v Národní radě. Podobně jako Brüning měl kancléř Dollfuss již v této fázi k dispozici právní nástroj v podobě KWEG, nicméně ho otestoval 1. října 1932 v případě, kde nečekal, že narazí na tvrdý odpor opozice. U Brüningovy „nadstranické“ administrativy jsme kromě procesu oslabování parlamentarismu identifikovali konkrétní aktéry záměrného nedemokratického posunu, tedy pravicové konzervativní strany, vedení říšské armády a uskupení osob kolem prezidenta Hindenburga s vazbami na konzervativní junkery. Způsob vládnutí od jara 1930 do jara 1932 (*Präsidentialregime*) za pomoci nouzových nařízení (*Notverordnungen*), které se staly standardním způsobem tvorby zákonů, zásadně oslabil parlamentní strany. Aktivity Říšského sněmu byly od podzimu 1930 fakticky omezeny na „negativní funkce“, změnou jednacího řádu parlamentu byla například zredukována i zákonodárna iniciativa. Autoritativní kurz vlády říšského prezidenta postupně emancipoval do pozice hlavního legislativního centra, jehož moc rostla. Podstatné je, že konec Brüningovy éry na konci května 1932 již proběhl bez jakékoliv participace parlamentu nebo politických stran [srov. *Bracher – Sauer – Schulz 1960: 38*].

Druhá fáze – na cestě k diktatuře. Prezidiální diktatura Franze von Papena a Kurta von Schleichera (červen 1932 – leden 1933) a Dollfussův „státní převrat na splátky“ (březen 1933 – únor 1934)

Vztah vlády a parlamentu

Základním znakem druhé zřetelně „antiparlamentární“ fáze byla úspěšná snaha exekutivy v Německu nejen (jako za Brüninga) zatlačovat Říšský sněm do pasivní podřízené role v legislativním procesu, ale parlament z rozhodování zcela vyřadit. Sestavení vlády kancléře Franze von Papena 1. června 1932 (nazýván ironicky „*Kabinet der Barone*“) proběhlo bez jakékoliv vazby na politické strany, sám Papeň vystoupil ze své původní strany Centrum. Papeň chtěl parlamentarismus nahradit autoritativním konceptem tzv. „Nového státu“ („*Neuer Staat*“) s prvky stavovství [k ideologii *Bracher 1955: 536nn.*]. V praxi se ale opřel o pravomoc prezidenta rozpustit Říšský sněm (čl. 25 WRV) a vládl vždy do dalších voleb nouzovými nařízeními dle čl. 48 WRV. Jejich počet se v roce 1932 rozrostl na 66 oproti pouze 5 ještě parlamentně přijatým zákonům [*Wehler 2003: 519, tabulka č. 136*]. V září 1932 se konalo jediné zasedání Říšského sněmu. Parlament na něm vyslovil vládě nedůvěru zdrcujícím počtem hlasů. Papeň sněm předem připraveným dekretem od Hindenburga ihned rozpustil, utrpěl však citelnou politickou porážku. Přes úspěch německé delegace v otázce reparací v Lausanne v červenci 1932 a zahájení prokonjunkturálních investičních opatření rostla nezaměstnanost. V lednu 1933 se v Německu vyšplhal počet registrovaných nezaměstnaných na šest milionů, reálný počet byl však výrazně vyšší a sociální dopady na velkou část společnosti byly drtivé [*více Funke 1998: 523*].

Od 2. prosince 1932 vládl Papeňův nástupce Kurt von Schleicher s obdobným složením kabinetu jako za kancléře Papena, osobně navíc zastával úřad ministra říšské armády [*Funke 1998: 515*]. Opakoval pokusy o dohodu s NSDAP nebo aspoň s jejím „levým“ křídlem (Gregor Strasser). Ve volbách 6. listopadu 1932 získala NSDAP jen 196 mandátů (33,1 % hlasů) oproti 230 mandátů ve volbách 31. července 1932 (37,3 % hlasů), zatímco komunisté vystoupali na 16,9 % hlasů a 100 mandátů [*Falter 1991: 37*]. Hitlerova strana byla fakticky jen nepatrně oslabená, ale psychologicky otřesená ze ztráty 2 milionů hlasů. Schleicher chtěl situace NSDAP využít a zapojit ji do antidemokratického konceptu. Neúspěšně si naplánoval také kontakty s levicovými odbory (*Querachse-Konzept*), ve snaze získat pro exekutivu nezbytnou podporu mas [*Nicholls 2000: 166*].

V Rakousku se situace ve prospěch exekutivy změnila nečekaně 4. března 1933 poté, když všichni tři předsedové Národní rady při sporném hlasování neuváženě odstoupili. Kancléř Dollfuss v Rakousku využil bezvýznamnou procedurální „mezeru“ v jednacím řádu parlamentu k jeho úplnému vyřazení. Nastoupil s podporou křesťanskosociálních straníků a Heimwehru od 7. března 1933 autoritativní kurz, postupně provedl v Rakousku „státní převrat na splátky“ [*Huemer 1975: 157–192*]. Tato „salámová metoda“ spočívala v postupném přitvrzování protidemokratického kurzu exekutivy vůči opozici. Prvním krokem exekutivy bylo zavedení cenzury a omezení práva shromažďování. Vláda s využitím zásahu policie násilně zabránila, aby se Národní rada 15. března 1933 sešla a zvolila si nové předsednictvo, Dollfuss situaci komentoval jako krizi parlamentu („*Selbstausschaltung des Parlaments*“) [*Botz 1987: 19nn.*]. Na konci března 1933 vláda postavila mimo zákon sociálnědemokratickou milici *Republikanischer Schutzbund*,

a v květnu 1933 vláda zajistila, aby Ústavní soudní dvůr nebyl usnášeníschopný [Huemer 1984: 108].¹⁵

Křesťanskosociální prezident Wilhelm Miklas se postavil za vládu a akceptoval její rozhodnutí vládnout bez parlamentu pomocí zmocňovacího zákona KWEG [Lang 1972]. Prezident po 4. březnu 1933 nevyužil svých relativně rozsáhlých ústavních pravomocí, mj. práva odvolat vládu (čl. 70, odst. 1 B-VG), a prakticky nereagoval na vládní krizi. Prezident přenechal iniciativu Dollfussově vládě a fakticky se tím stal „rukojmím“ autoritativního kurzu. Ústava z 1. května 1934 sice prodloužila mandát Wilhelma Miklase, ale právně potvrdila již skutečný stav klíčové role kancléře a marginální role prezidenta [Wohnout 2003: 152].

Dollfussův antiparlamentarismus (a s tím úzce spojený antimarxismus) měl podporu nepočetných měšťanských vrstev, tradiční aristokracie, zemědělců a části průmyslu [srov. Kluge 1984: 34]. Charakteristickým znakem byl však výrazný faktický vliv katolické církve na společnost [Botz 1983: 239]. Církev poskytovala i silnou deklaratorní podporu pro režim [Wiener Zeitung, 4. April 1933]. Symbolickým dokladem je časová synchronizace ratifikace konkordátu s Vatikánem (podepsaný v červnu 1933) s vyhlášením Květnové ústavy 1. května 1934 (proto označení „klerikální diktatura“). Politické strany byly postupně zlikvidovány a nahrazeny tzv. Vlasteneckou frontou (*Vaterländische Front*), samotná Křesťanskosociální strana byla rovněž rozpuštěna [Protokolle der Christlichsozialen Partei 1980: 273]. Katolicko-konzervativní (někdy archaicky uvažující)¹⁶ rakouský kancléř Dollfuss se spojil s polofašistickým Heimwehrem. Z řady exogenních i endogenních důvodů se mu však nepodařilo zmobilizovat masové hnutí obdobné německé NSDAP [srov. Huemer 1984: 118].

Vládní politika versus opozice

Jaký byl v této fázi postoj parlamentní opozice? V Německu SPD na jaře 1932 změnila svůj postoj vůči exekutivě. Zatímco Brüningův kabinet mohli sociální demokraté ještě fakticky „tolerovat“, s Papenem vzhledem k ostře autoritativnímu kurzu jeho kabinetu odmítli spolupracovat. Papen se pokusil získat významnými ústupky ke spolupráci nacisty, v červnu 1932 rozpustil Říšský sněm a zrušil Groenerem vydaný zákaz SA [Bracher – Sauer – Schulz 1960: 39]. Povolení SA vedlo k prudkému nárůstu násilností [Schuman 2001], a také ke konfliktu říšské vlády se spolkovými zeměmi, které měly udržení veřejného pořádku ve své agendě. Dalším krokem Papena, který měl vést k posílení pozice jeho kabinetu, bylo zrušení pravomocí pruské zemské vlády 20. července 1932. Právě „nezvládnutí“ situace a selhání v zajištění bezpečnosti se stalo záminkou, aby kancléř zasáhl nouzovým nařízením podle čl. 48, odst. 2 WRV (říšskou exekucí) proti úřadující pruské vládě Otto Brauna a její pravomoci převedl na „říšského komisaře“.¹⁷ Navíc, což nátlak na Prusko ze strany říšské vlády jen podtrhuje, byl tentýž den v Berlíně vyhlášen výjimečný stav a město přešlo

¹⁵ Soudci jmenovaní za Křesťanskosociální stranu na popud vlády odstoupili a tím soud již nebyl usnášeníschopný, nemohl tedy konstatovat protiústavní jednání vlády.

¹⁶ K názorům E. Dollfusse na uspořádání společnosti jako agrární komunity [Miller 1988: 19nn.].

¹⁷ Důsledky byly velmi významné pro pozdější snadné zglachšaltování spolkových zemí nacisty. Převzetí vlády následovala důkladná čistka pruské státní správy a policie. Franz von Papen vytvořil svou destruktivní akci předpolí Hitlerovi.

pod kontrolu armády [Bracher 1955: 585n.]. Tzv. *Preußenschlag* byl ukázkovým příkladem otevřeného protiústavního jednání exekutivy proti nejdůležitější a poslední baště umírněné výmarské sociálnědemokratické levici. Zemská vláda čelila od voleb 24. dubna 1932 destruktivní většině nacistů (NSDAP získala 36,3 % hlasů), KPD, DVP a DNVP. Ta však nebyla schopna v zemském sněmu konstruktivní spolupraci prosadit výměnu vlády. Obdobná byla (dle ústavních pravidel) na počátku 30. let minulého století situace v Bavorsku, Sasku, Hessensku, Hamburku [Walter 2010: 100].

Ministerský předseda Otto Braun byl na zdravotní dovolené, zemskou vládu tedy personálně reprezentoval sociálnědemokratický ministr vnitra Carl Severing [k osobnosti Smaldone 2009: 179nn.]. Proti zjevně protiústavnímu kroku kancléře Papena nebyla však sociální demokracie ochotna a efektivně ani schopna klást ozbrojený odpor. Předsednictvo SPD již 16. července 1932 rozhodlo, že strana za žádných okolností neopustí ústavní pravidla [srov. Bracher 1955: 595]. Posoudíme-li vojenské hledisko, pruské ministerstvo vnitra s 80 000 policisty [Smaldone 2009: 180] a fakticky nevyzbrojená sociálně demokratická milice *Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold* nebyli schopni čelit převaze profesionální říšské armády podporované početnými oddíly SA a dalších organizací jako *Stahlhelm*. Sociální demokracie zvolila legální protest a žalobu. Státní soudní dvůr 25. října 1932 konstatoval jednoznačné porušení ústavy „říšskou exekucí“ proti Prusku ze strany vlády [Mommsen 1990: 457]. Soud dal sociálním demokratům formálně za pravdu, ale rozsudek neměl ve změněné situaci na podzim 1932 reálné důsledky pro nápravu a nezabránil systematické snaze F. von Papena odstranit jakýkoliv vliv sociálních demokratů na pruskou státní správu.

Chování sociální demokracie při obraně parlamentní republiky vykazuje v této fázi v Rakousku i Německu velmi podobné znaky. Z hlediska významu „institucionální konfrontace“ můžeme k 20. červenci 1932 v Prusku přirovnat 15. březen 1933 v Rakousku. V obou případech se z hlediska techniky moci jednalo o otevřený silový konflikt, který ve výsledku levici připravil o významnou mocenskou pozici i psychologicky oslabil [k Rakousku Botz 1987: 158; k Německu Wehler 2003: 531]. Sociální demokraté striktně lpěli na legalistickém přístupu neopouštět ústavní rámec. To vedlo SPD i rakouskou SDAP do defenzívy v situaci, kdy autoritativní protivník (Engelbert Dollfuss, Franz von Papen) jednal sice ryze formálně pod rouškou legality (čl. 48 WRV), ale fakticky ústavu záměrně porušil. Přes svá dogmatická prohlášení a verbální radikalismus (Otto Bauer) byla SDAP po 4. březnu 1933 připravena jednat a hledat kompromisy na ústavní reformě a návratu k omezenému parlamentarismu [četné doklady Bauer 1934: 12n.]. Rozhovory s vedením sociální demokracie však kancléř Dollfuss zakázal [Protokolle der Christlichsozialen Partei 1980: 127]. Tak tomu bylo například i při zásahu policie proti pokusu třetího místopředsedy Národní rady Seppa Straffnera svolat parlament 15. března 1933. Vedení SDAP mělo minimálně morální oprávnění vyhlásit generální stávkou, ale neučinilo tak [Bauer 1934: 26]. Na rozdíl od SPD v červenci 1932 měla tehdy rakouská sociální demokracie členskou základnu k dispozici, včetně *Schutzbundu*, který nebyl ještě zakázán. Ani po celý rok 1933 však strana nepodnikla (postupně slábnoucí pod údery exekutivy) rozhodné kroky proti Dollfussově vládě, jež již tlak se prostřednictvím velitelů Heimwehru stupňoval [Protokoll des Ministerrates 880 vom 9. Juni 1933: 26]. Ozbrojené vystoupení části tehdy již ilegálního *Schutzbundu* 12. února 1934 neproběhlo na pokyn stranického vedení, bylo spíše zoufalým bojem proti připravené armádě s podporou bojových svazků Heimwehru. Jedním

z pramenů ochoty se konfrontovat však byla také traumatická zkušenost s tím, že silná německá sociální demokracie 20. července 1932 kapitulovala bez boje [srov. *Hanisch 1994: 306; Wippermann 1997: 37*].

Druhým zásadním oponentem rakouské vlády byli nacisté. Na rozhodnutí vedení Křesťanskosociální strany k nastolení autoritativního kurzu měly vliv volby do Říšského sněmu v Německu 5. března 1933, ve kterých dosáhla NSDAP zisku 43,9 %. Dollfuss měl výhrady vůči nacistické ideologii kvůli jejich radikálnímu protikatolictví a antisemitismu. Přesto uvažoval o dohodě s NSDAP, aby se zbavil závislosti na Heimwehru. Jednání ohrožoval zesílený nátlak třetí říše na Rakousko od května 1933 (ostré hospodářské sankce, tzv. *Tausendmarksperre*). Dollfuss trval bezpodmínečně na „zajištění rakouské nezávislosti na všechny strany“.¹⁸ Hitlerův nekompromisní požadavek anšlusu a brutalita teroristické činnosti nacistů¹⁹ kancléře Dollfusse šokovaly. 19. června 1933 byla proto NSDAP včetně SA a SS v Rakousku zakázána a mandáty nacistických členů zemských sněmů (za spolupráce vlády a sociální demokracie) zrušeny [*Huemer 1984: 114*]. Heimwehr vedený knížetem E. R. Starhembergem vnímal nacisty jako nebezpečného konkurenta a kancléře v tomto kroku rozhodně podpořil [podrobně *Britz 1993: 45nn.*]. Nekompromisní postoj vůči oběma opozičním stranám, austromarxismu i nacismu, dodržel Dollfuss až do roku 1934, kdy protivníky porazil ve dvou krátkých, ale krvavých občanských válkách.

Zhodnocení druhé fáze – komparace

V této „druhé fázi“ německé i rakouské vlády vedené konzervativci posilovaly své postavení vůči Říšskému sněmu i Národní radě skutečně protiústavními kroky, přestože byly právně formálně odůvodněné. Pro německý případ byl proto historiky pro toto období zaveden pojem prezidiální diktatura (*Presidialdiktatur*) [např. *Mommsen 1990: 438*]. V Rakousku můžeme hovořit o Dollfussově autoritativním režimu (*Dollfuss-Regime*), vzhledem k významu vůdců Heimwehru v roce 1933 označíme systém za polofašistickou autoritativní diktaturu [*Hanisch 1994: 313*]. Pro období od roku 1934 za Kurta von Schuschniggga je přílehavější označení vládní diktatura (*Regierungsdiktatur*) nebo kancléřská diktatura (*Kanzlerdiktatur*) [*Wohnout 2004: 964*].

Dokladujeme, že v této fázi byly parlamenty degradovány na pouhé objekty/nástroje nositelů formální státní moci (Papen, Schleicher, Hindenburg; Dollfuss) či militantního mocenského potenciálu (NSDAP, Heimwehr). Paralelně k posilování exekutivy v Německu narostla ve volbách do Říšského sněmu 31. července a 6. listopadu 1932 podpora extremistických stran NSDAP a KPD, které chtěly republikánský režim rovněž zničit [*Kolb 2002: 308, tabulka*]. Faktická blokáce zákonodárního sboru ještě posilovala (a zpětně ospravedlňovala) konání elit kolem prezidenta Hindenburga, že je třeba Říšský sněm z rozhodování zcela vyřadit. Zároveň se však strůjci antiparlamentárního kurzu ocitali v ještě větší politické izolaci. V této fázi můžeme hovořit o autoritativní vládě „slabosti/bezmoci“ („*Machtvakuum*“) [*Bracher 1955: 529nn.*]. Ještě větší paradox najdeme v dollfussovském Rakousku. Nová stavovská „Ústava spolkového státu Rakousko“ z 1. května 1934 (*Maiverfassung*) byla

¹⁸ Engelbert Dollfuss na sjezdu Křesťanskosociální strany v Salcburku 6. května 1933; Archiv, Auswärtigen Amt Berlin, Österreich pol. 5, Bd. 12, Innere Politik, Parteiwesen 2/1933–12/1933.

¹⁹ Podrobně k rozsahu teroru NSDAP-Hitlerbewegung, SA a SS v Rakousku: Archiv des Auswärtigen Amtes, Geheimakten, Österreich Pol. 29 A, Nationalsozialismus Terrorakte.

vydána nařízením vlády na základě KWEG,²⁰ ale navíc formálně schválena tzv. zbytkovým parlamentem o 92 poslancích [Huemer 1975: 303n.]. Národní rada byla svolaná speciálně za tímto účelem poprvé od 4. března 1933, zasedala ovšem bez poslanců sociální demokracie a poslanců zvolených za *Steierischer Heimatschutz*.

Závěr – státní etatismus versus politický extremismus 1933/1934

Zabýváme-li se krizí parlamentarismu v Německu a Rakousku v meziválečném období, je nezbytné si uvědomit, že v obou zemích to byl proces postupných kroků, zvratů a konstelací. Přestože Říšský sněm i Národní rada ztrácely pozice ve prospěch konzervativních kabinetů (H. Brüning, E. Dollfuss), v obou zemích existovala teoretická možnost „návratu“ k ústavnímu stavu, kdy by parlament opět reálně schvaloval klíčová politická rozhodnutí v zemi. V Německu to bylo až do jmenování (koaličního) kabinetu A. Hitlera 30. ledna 1933, v Rakousku do vypuknutí občanské války 12. února 1934, kdy byla zakázána sociální demokracie. Realita posledních let republikánských režimů však zřetelně naznačovala jiné alternativy. Ve Výmaru „volbu“ mezi nacismem a „autoritativním vojenským státem“ [Heinemann 2018: 370] a v Rakousku mezi pravicovou vládou s podílem NSDAP-*Hitlerbewegung* nebo diktaturou „byrokratické exekutivy“ s prvky stavovství (a s případným podílem Heimwehru) [srov. Kluge 1984: 62]. V těchto variantách nebylo místo pro sociálnědemokratickou opozici. Jaké byly společné znaky krize obou parlamentních systémů, které přispěly k potvrzení nedemokratického řešení? V čem se vývoj i „rozuzlení“ v obou zemích v letech 1933/1934 odlišoval?

Režimy v období 1930–1933 se ve sledovaných případech (Dollfuss; Brüning, Papen, Schleicher) vyznačovaly antimarxismem pravicových elit. Konzervativci a armádní kruhy ve Výmaru i drtivá část pravice v Rakousku (výjimka Ernst Karl Winter) včetně extremistického Heimwehru považovali vždy socialistickou (a také komunistickou) levičičku za „skutečného“ nepřítele. V případě Dollfusova režimu v Rakousku hrály navíc roli obavy vlády, že pokud by vláda polevila od deklarovaného boje proti marxismu, mohlo by to (údajně) zvýšit šance nacistů. Poslanec za Heimatblock Odo Neustädter-Stürmer toto komentoval výstižně: „wir müssen Hitler überhitlern“ [Protokolle der Christlichsozialen Partei 1980: 204, 212, 325]. S nacisty (na rozdíl od socialistů) byly konzervativní vlády (nově velitelů Heimwehru) připraveny jednat o *modu vivendi* jen za určitých podmínek (*sic!*) a takové pokusy činily prakticky během celého období krize. Společným momentem byla také výrazná militarizace politiky, ne pouze na straně radikální SA nebo komunistů (KPD), ale i u konzervativců. Dollfuss si na důležitá veřejná vystoupení bral uniformu nadporučíka dělostřelců císařské armády, například při svém programovém prohlášení v září 1933 na náměstí *Trabrennplatz* ve Vídni [Reichspost vom 12. September 1933]. Generál von Schleicher rovněž vystupoval v uniformě, při svém úřadování jako kancléř od 2. prosince 1932 spravoval ještě ministerstvo říšské armády. Reálný vliv armády na politiku byl ale odlišný. V případě Rakouska bylo spolkové vojsko k dispozici a v souladu s vládou, tvořilo důležitou mocenskou protiváhu provládních svazků Heimwehru. V Německu armádní činitelé a příslušníci starých císařských elit z pozadí (kamarila kolem prezidenta) ovlivňovali politická rozhodnutí směřující proti republikánskému zákonodárnému sboru ve

²⁰ Verordnung z 24. dubna 1934 bylo vyhlášeno 30. dubna 1934; BGBl. I, Nr. 239/1934.

prospěch správného byrokratického státu, typickým příkladem byl generál von Schleicher [Heinemann 2018: 369].

Obě exekutivy měly velmi slabou sociální základnu. Dollfusovu koalici na jaře 1933 podporovala odhadem asi třetina Rakušanů [srov. *Protokolle der Christlichsozialen Partei* 1980: 182]. V Německu stálo za Franze von Papena ca. 10 % obyvatel za vládou (odpovídající volebnímu potenciálu DNVP; junkeři a část průmyslu) [Peukert 1987: 258]. Proto Franz von Papen i generál Kurt von Schleicher roku 1932 se aktivně pokoušeli získat NSDAP ke spolupráci. Tím byl umocněn prostor pro Hitlerovu agitaci. Odlišný byl přístup koalice Dollfuss-Starhemberg v roce 1933, kdy bylo zřejmé, že rakouským nacistům a zahraničněpolitickému tlaku třetí říše přilížit ustupovat nemohou, také kvůli vlastním mocenským zájmům.

Prezidiální režim v Německu se v roce 1932 zcela odpojil od parlamentu, prohloubil státní krizi a dostal se tím do paradoxní situace. Nárůstem radikálních stran NSDAP a KPD v Říšském sněmu na „destruktivní většinu“ (K. D. Bracher) 53 % hlasů [Falter 1991: 17] byla demokracie ohrožena navíc ze strany samotného parlamentu. Jediná cesta z výmarské státní krize, pokud neměla vyústit v komunistickou či nacistickou totalitní vládu, byla jen prostřednictvím dalšího zásadního posílení exekutivy, fakticky prolomením ústavy [srov. *Winkler* 2001: 551]. Přes tuto situaci mocenského patu, kdy konzervativní kamarila držela moc ve faktickém „vakuu“ oproti opozičnímu ještě nezlomenému uskupení demokratických stran (SPD, Centrum) na jedné, a totalitním stranám (NSDAP, KPD) na straně druhé, byla situace německé exekutivy z hlediska teoretického možného návratu parlamentarismu ne až tak bezvýchodná jako v Rakousku. Kancléř Dollfuss se svým obrátem proti parlamentarismu rozhodl bojovat zároveň na dvou frontách, proti sociálním demokratům a proti nacistům. Manévrovací prostor, který měl k dispozici, se stále zužoval, také nespolehlivostí svého hlavního spojence Heimwehru [Britz 1993: 63nn.]. Dollfuss to vedlo ke snaze dále posilovat vlastní kancléřskou (fakticky ale diktátorskou) pozici.

Cílem německé pravice včetně kancléře generála von Schleichera (prosinec 1932 – leden 1933) bylo posílení „státní ideje“ Německé říše, znovuvyzbrojení a vytvoření branného (*Wehrstaat*) autoritativního státu [Heinemann 2018: 383]. Plebiscitní „zaštítění“ mělo kromě přímo voleného prezidenta zajistit kontrolované zapojení nacistů včetně branného potenciálu SA. Tento plán příslušníkům konzervativních elit nevyšel, a to ze dvou důvodů: hrubě nadhodnotili své možnosti kanalyzovat a „ochotit“ (*Zähmungskonzept*) nacistické hnutí a zároveň podcenili odhodlanost Hitlera získat neomezenou moc [srov. *Wehler* 2003: 516].²¹ Formálně sice jmenoval prezident 30. ledna 1933 v pořadí čtvrtý prezidiální kabinet s kancléřem A. Hitlerem a F. von Papenem na postu vicekancléře, který neměl parlamentní většinu. Hindenburg byl přesvědčen svým okolím (proti vůli Schleichera)²² k tomuto kroku jen proto, že bude ve vládě „národní koncentrace“ Hitler vždy přehlasován většinou konzervativních ministrů [Bracher – Sauer – Schulz 1960: 45]. Nechtěným výsledkem plánu mocenské skupiny Papen-Hugenberg-Hindenburg byl však

²¹ Po neúspěšném puči 9. listopadu 1923 se Hitler poučil a změnil taktiku. Rozhodl se získat moc kvazilegální, pseudoparlamentní cestou prostřednictvím volebních úspěchů NSDAP. Přitom to ale nebránilo případnému použití „násilného potenciálu“ SA proti „vnitřním nepřátelům“ s pasivním či aktivním souhlasem nositelů státní moci [bliže Tyrell 1998: 477].

²² Diferencovaný postoj k názoru Kurta von Schleichera na jmenování Hitlera kancléřem dokumentuje Manfred Funke [Funke 1998: 521].

odrazový můstek pro totalitní diktaturu jedné strany. Hitler si při svém jmenování prosadil ministerstvo vnitra (W. Frick), slib okamžitého rozpuštění Říšského sněmu a vypsání nových voleb [Bracher – Sauer – Schulz 1960: 47]. Nastala přesně situace, které se chtěl Hindenburg vyvarovat poté, kdy 13. srpna 1932 neakceptoval při osobní návštěvě Hitlera jeho maximalistické požadavky a odmítl ho učinit německým kancléřem [Mommensen 1990: 469]. Navíc, což je podstatné, Hindenburg nebyl připraven bránit parlamentní demokracii ani formálně republikánský stát, jehož byl prezidentem, nasazením armády [srov. Nicholls 2000: 163]. Paradoxně neobratně lpěl na dodržování ústavy (ryze formálně), a přitom jmenoval kancléřem šéfa politické formace (sice významně zastoupené v parlamentu), která chtěla stávající ústavní systém (jehož byl prezident součástí) odstranit. Hindenburg odmítl poskytnout podporu i plánům exekutivy za Kurta von Schleichera (*Planspiel Ott*) zasáhnout ozbrojenou mocí proti NSDAP a rostoucí moci SA, tedy riskovat občanskou válku.

Také z ústavněprávního hlediska byl mezi situací v Německu a Rakousku 1932/1933 zásadní rozdíl. Spočíval v tom, že prezident Hindenburg a jeho kamarila se zdráhali jít nezpochybnitelně za hranici výmarské ústavy. Obávali se vyhlásit nouzový stav za pomoci armády i na přechodnou dobu, nastartovat státní převrat (*Staatsstreich*) či otevřeně prosadit autoritářskou revizi ústavy. Naopak kancléř Dollfuss tuto cestu po 4. březnu 1933 s podporou Heimwehru nastoupil. Pod dojmem nacistického vítězství v říšských volbách 5. března 1933 dále odsunul nové volby a byl připraven zakročit především proti SDAP, ale i proti rakouským nacistům [srov. *Protokolle der Christlichsozialen Partei* 1980: 224]. Je pravděpodobné, že k „urychlenému“ nastolování autoritativního kurzu přispěly v Rakousku zvláštní tíživé okolnosti, ochromení parlamentu politickými stranami neschopnými kompromisu a mohutný vzestup NSDAP, jak konstatuje historik Ernst Nolte [Nolte 1971: 256].

Závěrem konstatujeme, že přes nepříznivější okolnosti v Rakousku dané především ohrožením nezávislosti země byl v konečném důsledku „stát“ (ovšem za cenu státního převratu) ve své základní podstatě uchován. V Německu byl vydán nacistické totalitě. Realitou nacistické vlády totiž nebyl respekt ke státu, právu a pořádku, který požadovala říšská armáda (gen. von Schleicher), ale personifikace moci, degradace práva, konkuruující si mocenské skupiny a rasová politika („*völkischer Staat*“) [k diskusi Hehl 1996: 10]. Prezident von Hindenburg zde selhal i v roli „strážce ústavy“,²³ který má ochraňovat její „základní obsah“ (*substantive contents*) [Jacobson – Schlink 2000: 280, komentář *Volker Neumann*]. V Rakousku byl „stát“ posílen za cenu drakonických opatření a Heimwehr zde poskytl bojovou podporu profesionální armádě (dle Reinharda Kühnla tzv. úderný fašismus). Došlo ke (kvazilegálnímu) protiústavnímu státnímu převratu a následně ke dvěma občanským válkám. Z obou vnitřních konfliktů vyšla rakouská vláda krátkodobě i střednědobě posílena. 12. února 1934 porazila *Schutzbund* a zakázala sociální demokracii (v Národní radě měla SDAP ve volbách v roce 1930 41 %) a 25. července 1934 zabránila s podporou fašistické Itálie nacistickému puči.²⁴ Hitler musel ustoupit a uznat rakouskou nezávislost.

²³ Tuto roli prezidentovi přisuzovali někteří právníci jako Carl Schmitt, kteří vystupovali proti demokratickému režimu a politickým stranám. Carl Schmitt zastupoval například „Říši“ v případě *Preußenschlag*, když byl projednáván u Státního soudního dvora v Lipsku na podzim roku 1932.

²⁴ Podrobný rozbor situace v Rakousku v roce 1934 [Jeřábek 2004: kapitoly VIII. a X.].

V případě kancléře Dollfusse šlo formálně o antiliberální transformaci parlamentní demokracie ve „stavovský stát“, skutečností byla diktatura exekutivy opírající se o klasické represivní složky jako armádu (*Bundesheer*), policii a státní byrokracii (neoabsolutistický etatismus, Wolfgang Mantl) [srov. *Wohnout 2004: 964*]. Nacistické hnutí se v letech 1933/34 nedostalo k moci a Heimwehr zůstal přes svou aktivitu a „fašistické“ vystupování jeho vůdci reálně vždy v pozici juniorního partnera ve vládě. Ve srovnání s tím Německo po 30. lednu 1933 přetvořili nacisté postupnými kroky v systém absolutní vlády jedné politické formace. Přestože po požáru Říšského sněmu 27. února 1933 přechází mocenská aktivita ještě více do rukou NSDAP, setrvalý negativní přístup občansko-konzervativních skupin k demokratické i komunistické levici i v této fázi přispěl ke stabilizaci Hitlerovy diktatury a navíc k vnějšímu zdání formální kontinuity [srov. *Mommsen 1990: 545–547*].

Poděkování

Tato odborná studie byla podpořena z prostředků Charles University Research Centre Program No. 9; Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy.

Seznam pramenů a literatury

Archivní zdroje

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin.
 Österreich Pol. 5, Bd. 12, Innere Politik, Parteiwesen.
 Geheimakten, Österreich Pol. 29 A, Nationalsozialismus, Terrorakte.

Vydané dokumenty, dobová díla a tisk, paměti

Arbeiterzeitung vom 4. Oktober 1932.
 Bauer, Otto [1934]. *Der Aufstand der österreichischen Arbeiter*. Prag: Verlag der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei.
 Brüning, Heinrich [1970]. *Memoiren 1918–1934*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
 Ermacora, Felix (ed.) [1994]. *Österreichische Bundesverfassungsgesetze*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
 Österreichische Parteiprogramme 1868–1966 [1967]. Berchtold, Klaus (ed.). München: R. Oldenbourg Verlag.
 Protokolle des Klubvorstandes der Christlichsozialen Partei 1932–1934 [1980]. Goldinger, Walter (ed.). München: Oldenbourg.
 Protokolle des Ministerrates der Ersten Republik. Abteilung VIII. [1983, 1984]. Kabinett Dr. Engelbert Dollfuss. Band 2–4, Neck, Rudolf – Wandruszka, Adam (ed.). Wien: Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei.
 Reichspost vom 12. September 1933.
 Seipel, Ignaz [1930]. *Der Kampf um die österreichische Verfassung*. Wien, Leipzig: Wilhelm Braumüller, Uni. Verlagsbuchhandlung.
 Spann, Othmar [1921]. *Der wahre Staat*. Leipzig: Quelle & Meyer.
 Starhemberg, Ernst Rüdiger [1971]. *Memoiren*. Wien, München: Amalthea.
 Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919 (Weimarer Reichsverfassung)
 Wiener Zeitung vom 4. April 1933.

Knihy a články

- Berger, Peter [2003]. The League of Nations and Interwar Austria: Critical Assessment of a Partnership in Economic Reconstruction. In: Bischof, Günter – Pelinka, Anton – Lassner, Alexander (ed.). *The Dollfuss/Schuschnigg Era in Austria. A Reassessment. Contemporary Austrian Studies*. Vol. 11. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, s. 75–92.
- Botz, Gerhard [1983]. *Gewalt in der Politik. Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche. Unruhen in Österreich 1918–1934*. München: Wilhelm Fink.
- Botz, Gerhard [1987]. *Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt, Streik und Konfliktunterdrückung in Österreich seit 1918*. Frankfurt, New York: Campus Verlag.
- Bracher, Karl Dietrich [1955]. *Die Auflösung der Weimarer Republik*. Stuttgart, Düsseldorf: Ring Verlag.
- Bracher, Karl Dietrich – Sauer, Wolfgang – Schulz, Gerhard [1960]. *Die nationalsozialistische Machtergreifung. Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Gmbh.
- Bracher, Karl Dietrich – Funke, Manfred – Jacobsen, Hans-Adolf (ed.) [1998]. *Die Weimarer Republik*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Braun, Timothy S. [2009]. *Weimar Radicals. Nazis and Communists between Authenticity and Performance*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Brauner, W. – Lachmayer, F. [1992]. *Österreichische Verfassungsgeschichte*. Wien: Manz Verlag, pp. 233–234.
- Britz, Werner [1993]. *Die Rolle des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg bei der Verteidigung der österreichischen Unabhängigkeit gegen das Dritte Reich*. Frankfurt am Main: P. Lang.
- Büttner, Ursula [2008]. *Weimar. Die überforderte Republik 1918–1933. Leistung und Versagen in Staat, Gesellschaft, Wirtschaft und Kultur*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Büttner, Ursula [2018]. Ausgeforscht? Die Weimarer Republik als Gegenstand historischer Forschung. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 68 (18–20): 19–26.
- Dreidemy, Lucile [2014]. *Der Dollfuß-Mythos: Eine Biographie des Posthumen*. Wien: Böhlau-Verlag.
- Falter, Jürgen W. [1991]. *Hitlers Wähler*. München: C. H. Beck.
- Fröschl, E. – Zoitl H. (ed.) [1984]. *Februar 1934. Ursachen Fakten Folgen. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium des Dr.-Karl-Renner-Institut vom 13. bis 15. Februar 1984*. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung.
- Fulda, Bernhard [2009]. *Press and Politics in the Weimar Republic*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Funke, Manfred [1998]. Republik um Untergang. Die Zerstörung des Parlamentarismus als Vorbereitung der Diktatur. In: Bracher, Karl Dietrich – Funke, Manfred – Jacobsen, Hans-Adolf (ed.). *Die Weimarer Republik*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, s. 505–531.
- Haas, Karl [1978]. Industrielle Interessenpolitik in Österreich zur Zeit der Weltwirtschaftskrise. *Jahrbuch für Zeitgeschichte*. Wien: Löcker-Verlag, s. 97–126.
- Hanisch, Ernst [1994]. *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert 1890–1990*. Wien: Ueberreuter.
- Hehl, Ulrich von [1996]. *Nationalsozialistische Herrschaft*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Heinemann, Oliver [2018]. *Rechtsgeschichte der Reichswehr 1918–1933*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Heynen, Robert [2015]. *Degeneration and Revolution. Radical Cultural Politics and the Body in Weimar Republic*. Leiden, Boston: Brill.
- Huemer, Peter [1975]. *Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine historisch-politische Studie*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Huemer, Peter [1984]. Verfassungsbruch 1933–34. In: Fröschl E. – Zoitl H. (ed.). *Der 4. März 1933. Vom Verfassungsbruch zur Diktatur. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium des Dr.-Karl-Renner-Instituts abgehalten am 28. Februar und 1. März 1984 in Wien*. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, s. 105–122.
- Jacobson, Arthur J. – Schlink, Bernhard (ed.) [2000]. *Weimar. A Jurisprudence of Crisis*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Jacobson, Arthur J. – Schlink, Bernhard [2000a]. Constitutional Crisis. The German and the American Experience. In: Jacobson, Arthur J. – Schlink, Bernhard (ed.) [2000]. *Weimar. A Jurisprudence of Crisis*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, s. 1–39.

- Jedlicka, Ludwig – Neck, Rudolf (ed.) [1975]. *Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927–1938*. Wien: Österreichische Staatsdruckerei.
- Jedlicka Ludwig. [1977]. *Vom alten zum neuen Österreich. Fallstudien zu der österreichischen Geschichte 1900–1975*. St. Pölten: Verlag Niederösterreichisches Pressehaus.
- Jeřábek, Martin [2004]. *Konec demokracie v Rakousku 1932–1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Praha: Dokořán.
- Kerekes, Lajos [1966]. *Abenddämmerung einer Demokratie. Mussolini, Gömbös und die Heimwehr*. Zürich: Europa-Verlag.
- Kluge, Ulrich [1984]. *Der österreichische Ständestaat 1934–38, Entstehung und Scheitern*. Wien: Oldenbourg.
- Kolb, Eberhard [2002]. *Die Weimarer Republik*. 6. vyd. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Kolb, Eberhard – Schuman, Dirk [2013]. *Die Weimarer Republik*. 8. vyd. München: Oldenbourg.
- Kühnl, Reinhard [1985]. *Die Weimarer Republik. Errichtung, Machtstruktur und Zerstörung einer Demokratie. Reinbek bei Hamburg*: Rowohlt.
- Lang, Verena [1972]. *Bundespräsident Miklas und das autoritäre Regime 1933–1938*. Universität Wien (Dissertation).
- Longerich, Peter [1989]. *Die braunen Bataillone. Geschichte der SA*. München: C. H. Beck.
- Lorenz, Laurin [2021]. Historiker Tálos zu Dollfuß: „ÖVP kann Kritik nicht einfach wegwischen.“ Interview mit Emmerich Tálos vom 8. 12. 2021. Dostupné na: <<https://www.derstandard.de/story/2000131725016/historikertalos-zu-dollfuss>>.
- Mai, Gunther [2014]. *Die Weimarer Republik*. München: C. H. Beck.
- Moravcová, Dagmar [2006]. *Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918–1932*. Praha: Karolinum.
- Mergel, Thomas [2002]. *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik. Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*. Düsseldorf: Droste.
- Miller, James William [1988]. *Engelbert Dollfuß als Agrarfachmann. Eine Analyse bäuerlicher Führungsbegriffe und österreichischer Agrarpolitik 1918–1934*. Wien, Köln: Böhlau Verlag.
- Mommsen, Hans [1990]. *Die verspielte Freiheit*. Frankfurt am Main, Berlin: Propyläen Verlag.
- Nicholls, A. J. [2000]. *Weimar and the Rise of Hitler*. New York: Palgrave.
- Nolte, Ernst [1971]. *Die faschistischen Bewegungen. Die Krise des liberalen Systems und die Entwicklung der Faschismen*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Peukert, Detlev [1987]. *Die Weimarer Republik. Krisenjahre der Klassischen Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Schausberger, Franz [1993]. *Letzte Chance für die Demokratie, die Bildung der Regierung Dollfuß I im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
- Sandgruber, Roman [1995]. *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien: Ueberreuter.
- Schneider, Michael [1998]. Zwischen Machtanspruch und Integrationsbereitschaft: Gewerkschaften und Politik 1918–1933. In: Bracher, Karl Dietrich – Funke, Manfred – Jacobsen, Hans-Adolf (ed.). *Die Weimarer Republik*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildungs, s. 179–196.
- Schuman, Dirk [2001]. *Politische Gewalt in der Weimarer Republik. 1918–1933. Kampf um die Straße und Furcht vor dem Bürgerkrieg*. Essen: Klartext.
- Schuman, Dirk [2018]. Nachkriegsgesellschaft. Erbschaften des Ersten Weltkriegs in der Weimarer Republik. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 68 (18–20): 33–38.
- Sontheimer, Kurt [1962]. *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*. München: Nymphenburger Verlagshandlung.
- Smaldone, William [2009]. *Confronting Hitler. German Social Democrats in Defence of Weimar Republic, 1929–1933*. New York, Plymouth: Lexington Books.
- Staudinger, Anton [1984]. Zu den Bemühungen katholischer Jungakademikar um eine ständisch-antiparlamentarische und deutsch-völkische Orientierung der Christlichsozialen Partei. In: Fröschl, E. – Zoitl H. (ed.). *Februar 1934. Ursachen Fakten Folgen. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium des Dr.-Karl-Renner-Institut vom 13. bis 15. Februar 1984*. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, s. 221–231.

- Stourzh, Gerhard [1990]. Die Aussenpolitik der österreichischen Bundesregierung gegenüber der nationalsozialistischen Bedrohung. In: Stourzh, Gerhard et al. (ed.). *Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des Anschlusses vom März 1938*. Wien, s. 319–346.
- Tálos, Emmerich – Manoschek, Walter [1988]. Zum Konstituierungsprozeß des Austrofaschismus. In: Tálos, Emmerich (ed.). *Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934–1938*. 4. vyd. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, s. 31–53.
- Tyrell, Albrecht [1998]. Der Aufstieg der NSDAP zur Macht. In: Bracher, Karl Dietrich – Funke, Manfred – Jacobsen, Hans-Adolf (ed.). *Die Weimarer Republik*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, s. 467–504.
- Walter, Franz [2010]. *Vom Milieu zum Parteienstaat. Lebenswelten, Leitfiguren und Politik im historischen Wandel*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Weber-Felber, Ulrike [1990]. *Wege aus der Krise, Freie Gewerkschaften und Wirtschaftspolitik in der Ersten Republik*. Wien, Zürich: Europaverlag.
- Wehler, Hans-Ulrich [2003]. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Vom Beginn des Ersten Weltkrieges bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914–1949*. Band 4. München: Verlag C. H. Beck.
- Wessels, Jens-Wilhelm [2003]. Economic Performance and Micro-Economic Development in Austria, 1929–1938. In: Bischof, Günter – Pelinka, Anton – Lassner, Alexander (ed.). *The Dollfuss/Schuschnigg Era in Austria. A Reassessment. Contemporary Austrian Studies*. Vol. 11. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, s. 93–116.
- Wiltschegg, Walter [1985]. *Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung?* Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- Winkler, Heinrich August (ed.) [1992]. *Die deutsche Staatskrise 1930–1933. Handlungsspielräume und Alternativen*. München: De Gruyter Oldenbourg.
- Winkler, Heinrich August [2001]. *Der lange Weg nach Westen*. Band 1. München: Beck.
- Wippermann, Wolfgang [1997]. *Faschismustheorien. Die Entwicklung der Diskussion von den Anfängen bis heute*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Wohnout, Helmut [2003]. A Chancellorial Dictatorship with a “Corporative” Pretext: the Austrian Constitution Between 1934 and 1938. In: Bischof, Günter – Pelinka, Anton – Lassner, Alexander (ed.). *The Dollfuss/Schuschnigg Era in Austria. A Reassessment. Contemporary Austrian Studies*. Vol. 11. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, s. 143–162.
- Wohnout, Helmut [2004]. Anatomie einer Kanzlerdiktatur. In: Kopetz, Hedwig – Marko, Joseph – Poier, Klaus (ed.). *Soziokultureller Wandel im Verfassungsstaat. Phänomene politischer Transformation. Festschrift für Wolfgang Mantl zum 65. Geburtstag*. Wien, Köln, Graz: Böhlau, s. 961–974.

*Martin Jeřábek (*1977) vystudoval německá a rakouská studia na Univerzitě Karlově v Praze a politologii, veřejné právo a historii na Philipps-Universität Marburg v Hessensku (SRN). Přednáší na Fakultě sociálních věd UK v Praze a Filozofické fakultě ZČU v Plzni v oborech politologie, mezinárodní vztahy a bavorská areálová studia. Zabývá se politikou německy hovořících zemí, historií střední Evropy ve 20. století a současnou evropskou politikou SRN. V zahraničí vydal v roce 2011 monografii Die Bundesrepublik Deutschland und die Osterweiterung der Europäischen Union v nakladatelství VS-Verlag für Sozialwissenschaften.*